Урок. Правопис особових і географічних назв

урок засвоєння нових знань і формування вмінь · 45 хв

«Як паросць виноградної лози, плекайте мову.» — Максим Рильський

Проблемне питання уроку: Чому однакові за будовою назви Біла Церква, Білопілля і Пуща-Водиця пишуться окремо, разом і через дефіс?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень/учениця називає три способи написання складних географічних назв (окремо, разом, через дефіс) і наводить по два приклади до кожного. • Учень/учениця записує за правилом літери і та и в іншомовних географічних назвах, пояснює вибір літери. • Учень/учениця називає прізвища, що не відмінюються, і наводить приклади.	• Учень/учениця застосовує правило й записує складні географічні назви разом, окремо чи через дефіс. • Учень/учениця знаходить і виправляє помилки в написанні географічних назв і прізвищ у реченні. • Учень/учениця пояснює написання прізвищ російського походження зі звуками [йо], [йє] та відмінює складну географічну назву.	• Учень/учениця усвідомлює значення мовної норми для точного й поважного називання людей і місць. • Учень/учениця усвідомлює, що правильне написання назви рідного міста чи села є виявом поваги до власної мови й історії.

Базові поняття і терміни

складна географічна назва, сполучний (єднальний) голосний, подвоєні приголосні, іншомовна географічна назва, відмінювання назв, невідмінювані прізвища.

Форми роботи

- фронтальна бесіда й письмовий мозковий штурм
- робота з текстом підручника
- робота в парах із таблицею правила
- спостереження за прикладами
- редагування речень

Обладнання та реактиви

- слайд із таблицею правила «Правопис складних географічних назв» у трьох колонках (окремо, разом, через дефіс)
- роздруківка-алгоритм «Як писати складну назву» на кожну парту
- Український правопис 2019 року (електронна версія або друкований примірник)
- настінна карта України

Демонстрації

- Слайд із трьома парами Біла Церква і біла церква, Нова Одеса і нова Одеса, Тернопіль і Севастополь — помічаємо, що однакові на слух слова змінюють значення чи частину назви залежно від написання
- Таблиця правила на слайді з прикладами Біла Церква, Білопілля, Пуща-Водиця — помічаємо, що спосіб написання залежить від того, як поєднано частини назви
- Добірка Антарктида, Африка, Чикаго, Крит, Ізраїль, Лісабон, Сідней — помічаємо, що вибір і та и залежить від позиції в слові
- Добірка Соловйов, Корольов, Сергеєв, Муромцев, Гаршин — помічаємо, як передаємо російські звукосполучення в прізвищах
- Два рядки Гончар, Гончара і Гюго, Гюго — помічаємо, що частину прізвищ відмінюємо, а частину ні

Міжпредметні зв'язки

- Географія — назви міст, річок і країн на карті України та світу (Біла Церква, Івано-Франківськ, Буенос-Айрес) та їхній правопис
- Історія — походження складових частин назв міст: -поль (грецьк. polis, «місто») і -піль (укр. «поле»)
- Зарубіжна література — прізвища письменників, що не відмінюються (Гюго, Гейне, Шоу, Дідро)

Місце уроку в темі

Попередній урок: На попередньому уроці учні вивчали правопис прізвищ: передавання звукосполучень [йо], [йє], літер ё та ы в прізвищах російського походження.

Наступний урок: На наступному уроці узагальнимо орфографічні норми, які розглядали в цьому розділі, і виконаємо тренувальні завдання.

Безпека

- Пересування класом під час роботи в парах виконуємо лише за сигналом учителя, не залишаємо сумки в проході між партами.

- Під час перевірки написання в електронній версії правопису відкриваємо лише сторінку, названу вчителем, і не переходимо за сторонніми посиланнями.
- Мобільні пристрої використовуємо лише для перегляду словникової статті, після перевірки кладемо екраном донизу.
- Роздруківки з алгоритмом передаємо в парі з рук у руки, не кидаємо через парту.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітає клас, перевіряє готовність до уроку, оголошує тему «Правопис особових і географічних назв» і записує її на дошці.

Учні: Вітаються, готують зошити й підручники, записують тему.

Учитель оголошує тему й повідомляє, що наприкінці уроку клас відповість на одне проблемне запитання.

Актуалізація 5 хв

Учитель: Проводить мозковий штурм, читає запитання по черзі й дає на кожне близько хвилини; перевіряє відповіді усно, учні виправляють у зошитах.

Учні: Кожен письмово, одним рядком, відповідає у зошиті на кожне запитання.

Запитання мозкового штурму з очікуваними відповідями. 1. Якою літерою передаємо російську звукосполуку [йо] на початку прізвища? Очікувана відповідь. Звукосполуку [йо] передаємо через йо, наприклад Йолкін. 2. Як передаємо російську літеру ё в прізвищах Воробйов і Соловйов? Очікувана відповідь. Російську літеру ё після голосних і після б, п, в, м, ф передаємо через йо. 3. Яку літеру пишемо в прізвищах Гаршин і Чичиков після ж, ч, ш перед приголосним? Очікувана відповідь. Пишемо літеру и. 4. Чи відмінюється прізвище Гюго? Очікувана відповідь. Ні, іншомовні прізвища на -о не відмінюються. 5. Як відмінюється прізвище Гончар? Очікувана відповідь. Як іменник твердої групи, тобто Гончара, Гончаром.

Мотивація 3 хв

Учитель: Показує на слайді три групи прикладів з протиріччям, запитує, чому вони пишуться по-різному, і формулює проблемне питання разом із класом.

Учні: Спостерігають за прикладами, висловлюють припущення, чому написання відрізняється.

Учитель показує на слайді приклади. 1. Біла Церква (місто) і біла церква (будівля), Нова Одеса (місто) і нова Одеса (нова копійка). 2. Тернопіль і Севастополь. 3. Білопілля, Пуща-Водиця, Біла Церква.

Запитання вчителя. Чим відрізняються ці пари й групи за написанням і чому? Очікувана відповідь. У парі слів із великої літери йдеться про назву міста, а з малої про звичайне поєднання слів. Назви Білопілля, Пуща-Водиця й Біла Церква теж пишуться по-різному. Проблемне питання уроку. Чому однакові за будовою назви Біла Церква, Білопілля і Пуща-Водиця пишуться окремо, разом і через дефіс?

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності по 7 хвилин, показує слайд із таблицею правила та добірки прикладів, ставить запитання, перевіряє продукти роботи, підсумовує кожну активність.

Учні: Читають текст підручника, заповнюють таблицю в парах, спостерігають за прикладами, складають алгоритм правила й записують висновки в зошит.

Активність 1. Робота з текстом підручника й заповнення таблиці в парах (7 хв). Учні читають параграф про складні географічні назви (Шевчук, § 24, с. 132; Авраменко, с. 138, 139) і заповнюють у парах таблицю з трьох колонок. Завдання парам. Розподіліть назви за написанням. Назви для розподілу. - Біла Церква, Красний Лиман, Фінська затока, Залісся Перше - Білопілля, Трипілля, Гуляйполе, Красноград - Пуща-Водиця, Гвінея-Бісау, Івано-Франківськ, Аддис-Абеба Очікуваний продукт. У колонці «окремо» записано поєднання прикметника з іменником (Біла Церква, Красний Лиман), назву з родовим поняттям (Фінська затока) та іменник з порядковим числівником (Залісся Перше). У колонці «разом» записано назви, утворені сполучним голосним (Білопілля, Трипілля), дієслово наказового способу з іменником (Гуляйполе) і назву з частиною -град (Красноград). У колонці «через дефіс» записано поєднання двох іменників (Пуща-Водиця, Гвінея-Бісау), двох імен (Івано-Франківськ) і іншомовні компоненти (Аддис-Абеба). Додатково вчитель показує, що дефіс ставимо також у назвах з частинами нью-, сан-, санкт-, вест- (Нью-Йорк, Санкт-Петербург) і зі службовими словами (Франкфурт-на-Майні, Ріо-де-Жанейро, Лос-Анджелес). Активність 2. Спостереження за прикладами й складання алгоритму (7 хв). Учитель відкриває на слайді добірки. - Мелітополь, Сімферополь, Севастополь і Тернопіль, Крижопіль, Бориспіль - Голландія, Апенніни, Марокко, Аппалачі - Антарктида, Африка, Чикаго, Крит, Мадрид, Рим - Ізраїль, Каїр, Австрія, Греція, Лісабон, Сідней Запитання. Що спільного в цих словах? Очікувана відповідь. Іншомовні назви зберігають подвоєні приголосні; частина -поль походить від грецького polis «місто», а -піль від українського «поле»; літера и стоїть у -ида, -ика, після ж, ч, ш, щ, ц перед приголосним і в буквосполученні -ри-, а літера і стоїть після голосного та після приголосного перед голосним. Слова Росія, російський і Єсентуки пишемо з одним с. Продукт. Учні складають у парах алгоритм із трьох кроків. Крок 1, визначити, з яких частин складається назва. Крок 2, перевірити, чи є сполучний голосний або службове слово. Крок 3, обрати написання окремо, разом чи через дефіс. Активність 3. Особові назви: спостереження й узагальнення (7 хв). Учитель показує приклади. - Соловйов, Корольов, Сергеєв, Муромцев, Гаршин, Ігнатов - Гончар, Гончара; Гюго, Гейне, Шоу Запитання. Чому в одних прізвищах пишемо єв, у других ьов? Очікувана відповідь. Російську літеру ё передаємо через ьо в середині слова після приголосних (Корольов), а через йо після голосних і б, п, в, м, ф (Соловйов); суфікс -єв пишемо після приголосних, крім ж, ч, ш, р, ц (Сергеєв, але Муромцев, Писарев) (Авраменко, с. 133). Запитання. Які прізвища змінюються за відмінками, а які ні? Очікувана відповідь. Іншомовні прізвища відмінюємо як українські (Гойя, Гойї), а ті, що закінчуються на -е, -є, -і, -ї, -о, -у чи наголошене -а, не відмінюємо (Гейне, Гюго, Шоу) (Авраменко, с. 134). Продукт. Учні записують у зошит по два приклади до кожного правила й коротко відповідають на питання, чи змінюється прізвище Шоу.

Закріплення 9 хв

Учитель: Організовує виконання чотирьох завдань за розділом consolidation_tasks: перше й друге виконують усі усно-письмово, третє й четверте в парах; перевіряє відповіді фронтально.

Учні: Виконують завдання в зошитах, звіряють відповіді з вчителем, виправляють помилки.

Рефлексія 4 хв
Учитель: Пропонує прийом «Відповідь на проблемне питання», стежить за часом, збирає кілька усних відповідей.
Учні: Письмово відповідають на проблемне питання, потім усно називають одне правило, яке запам’ятали.

Домашнє завдання 2 хв
Учитель: Коротко оголошує завдання, пояснює, що робити, і відповідає на запитання.
Учні: Записують завдання в щоденник, ставлять запитання.

Завдання для закріплення

1. Розкрийте дужки і запишіть назви міст правильно. Біла(Ц,ц)ерква, Кам’янець(П,п)одільський, Гуляй(П,п)оле, Івано(Ф,ф)ранківськ, Нова(О,о)деса (місто).
Відповідь: Біла Церква (прикметник з іменником пишемо окремо), Кам’янець-Подільський (іменник з прикметником без сполучного голосного пишемо через дефіс), Гуляйполе (дієслово наказового способу з іменником пишемо разом), Івано-Франківськ (поєднання двох імен пишемо через дефіс), Нова Одеса (прикметник з іменником пишемо окремо).

2. Вставте на місці крапок літеру і, ї чи и і поясніть вибір. С..дней, Л..сабон, Ізра..ль, Антаркт..да, Ч..каго.
Відповідь: Сідней (після приголосного д перед голосним в усталеному написанні пишемо і), Лісабон (і після приголосного л), Ізраїль (ї після голосного), Антарктида (и в назвах на -ида), Чикаго (и після ч перед приголосним).

3. Запишіть українською мовою прізвища, передані з російської. Сергеев, Воробьёв, Королёв, Пушкин, Гагарин.
Відповідь: Сергеєв (суфікс -єв після приголосного), Воробйов (йо після б), Корольов (ьо після приголосного л), Пушкін (і після приголосного), Гагарін (і після приголосного).

4. Відредагуйте речення. Мій друг народився у Білій церкві, а тепер мешкає в Івано Франківську й мріє побачити Нью-йорк і Буенос Айрес.
Відповідь: Мій друг народився у Білій Церкві, а тепер мешкає в Івано-Франківську й мріє побачити Нью-Йорк і Буенос-Айрес. Назву Біла Церква відмінюємо в обох частинах і пишемо окремо. Івано-Франківськ і Буенос-Айрес пишемо через дефіс, у Нью-Йорк друга частина з великої літери.

Диференціація

Сильним: Утворіть форму місцевого відмінка однини від назв Франкфурт-на-Майні, Пуща-Водиця, Аддис-Абеба й поясніть, яку частину назви відмінюємо. Очікувана відповідь. У Франкфурті-на-Майні (відмінюємо лише першу частину), у Пущі-Водиці (відмінюємо обидві частини), в Аддис-Абебі (відмінюємо лише другу частину).

Підтримка: Скористайтеся алгоритмом з роздруківки. Зразок міркування на іншому прикладі. Назва Зелена Гура складається з прикметника й іменника, сполучного голосного немає, тому пишемо окремо. За таким самим зразком визначте, як писати назви Кавказький хребет і Стара Планина, і запишіть їх.

Домашнє завдання

Базове: Повторити текст параграфа про правопис географічних назв (Шевчук, § 24, с. 132; Авраменко, с. 138, 139). Виконати вправу на с. 140 підручника Авраменка, у якій потрібно записати назви українських міст, зі зняттям риски та вибором потрібної літери.

За вибором: Записати латиницею своє прізвище та ім’я, назву рідного міста (села, селища) і назви кількох найбільших міст України за правилами транслітерації, наведеними на с. 134 підручника Авраменка.

Рефлексія

Прийом «Відповідь на проблемне питання». Протягом двох хвилин кожен письмово дає відповідь на запитання, чому назви Біла Церква, Білопілля і Пуща-Водиця пишуться окремо, разом і через дефіс. Зразок відповіді. Правопис залежить від того, як поєднано частини назви, тобто прикметник з іменником пишемо окремо, назви зі сполучним голосним разом, а два іменники без голосного через дефіс. Далі протягом двох хвилин кілька учнів усно називають одне правило, яке запам’ятали найкраще.

Історична довідка

Назви міст з частиною -поль (Мелітополь, Сімферополь, Севастополь) містять грецьке слово polis, що означає «місто». Натомість у назвах Тернопіль, Крижопіль, Бориспіль частина -піль походить від українського слова «поле» (Авраменко, с. 138).

Джерела:

- Українська мова (Шевчук) 10 клас, с. 132